

C/ DOCTOR COBERA, 24
08328 ALELLA (BARCELONA)

TEL.: 93 540 64 83
FAX: 93 555 10 40

CORREU@ACTIUM.CAT

Actium®

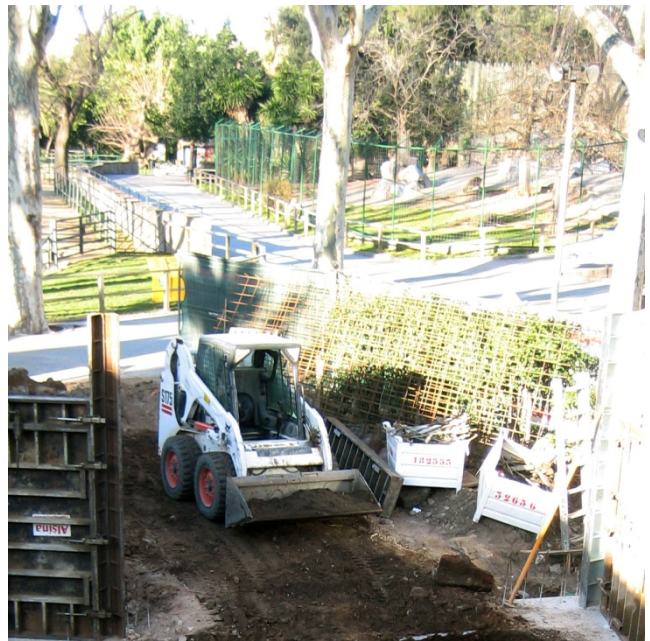
GESTIÓ DEL PATRIMONI
HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC

Intervenció arqueològica al Parc de la Ciutadella-Parc Zoològic de Barcelona

Adequació de la instal·lació per a mangostes

Barcelona,
El Barcelonès

MIQUEL GEA I BULLICH
ALELLA, MARÇ DE 2013

Memòria

Núm. Exp. Dept. Cultura: 470 K121-N B-2013/1-9520

CODI
017/13

SUMARI

1.	SITUACIÓ.....	3
2.	MARC GEOGRÀFIC I GEOLÒGIC	3
3.	CONTEXT HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC.....	4
3.1.	Context històric	4
3.2.	Context arqueològic.....	15
4.	MOTIVACIÓ I OBJECTIUS.....	16
5.	FONAMENTS DE DRET	17
6.	TREBALLS REALITZATS.....	17
7.	METODOLOGIA	17
8.	RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ.....	17
9.	LLISTAT D'UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES	18
10.	CONCLUSIONS.....	19
11.	BIBLIOGRAFIA	19

ANNEX 1. DOCUMENTACIÓ ADMINISTRATIVA

ANNEX 2. DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA

ANNEX 3. DOCUMENTACIÓ PLANIMÈTRICA

FITXA TÈCNICA

Tipus d'intervenció	Preventiva
Activitat autoritzada	Control i excavació
Dates autoritzades	18 de febrer a 15 de març de 2013
Núm. Exp. Dept. Cultura	470 K121-N-B-2013/1-9520
Promoció	
Execució de l'obra	Construccions Josep Ramon SL
Execució de la intervenció	 GESTIÓ DEL PATRIMONI HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC
Direcció tècnica	Miquel Gea i Bullich
Lloc de la intervenció	Parc de la Ciutadella – Parc Zoològic de Barcelona
Població i comarca	Barcelona, El Barcelonès
Coordenades UTM (ETRS89 31N)	X = 432096 / Y = 4581869 / Z = 6.5 m snm
Paraules clau	Ciutadella borbònica Exposició Universal de 1888
Resum	La remodelació de la instal·lació del parc zoològic de Barcelona per a guanacs per tal de convertir-lo en una nova instal·lació per a mangostes implicava diverses remocions del subsòl. El fet que el parc zoològic estigui inclòs dins l'àrea que ocupà la ciutadella borbònica de Barcelona i l'Exposició Universal de 1888 feia molt probable la localització d'elements vinculats a aquests elements. La intervenció, però, no ha posat al descobert cap estructura arqueològica, si més no, en el metre de fondària afectat per les remocions de terra.

1. SITUACIÓ

La intervenció s'ha dut a terme al subsòl de les instal·lacions del parc zoològic, al Parc de la Ciutadella, dins el districte de Ciutat Vella de la ciutat de Barcelona. La fitxa cadastral corresponent és la 0111210/003.

2. MARC GEOGRÀFIC I GEOLÒGIC

L'actual configuració de la comarca del Barcelonès és el resultat d'una voluntat racional per tal de no deixar la ciutat de Barcelona aïllada en el moment de la repartició comarcal del país. Aquest aïllament, de fet, s'havia accentuat després de que s'anessin annexionant, entre 1897 i 1921, tota una sèrie de poblacions que envoltaven la ciutat comtal: Sant Martí de Provençals, Sant Andreu de Palomar, Horta, Gràcia, Sant Gervasi de Cassoles, Sarrià, les Corts de Sarrià i Sants.

Així doncs, la creació de la comarca del barcelonès va servir per aglutinar, juntament amb la ciutat comtal, una sèrie de pobles que, de fet, atenent exclusivament la morfologia del territori, seria més lògic que formessin part de les comarques limítrofes. Seria el cas, per posar alguns exemples, d'Esplugues de Llobregat o Sant Just Desvern, integrats dins del Barcelonès però que, de fet, pertanyen a la comarca geogràfica del Baix Llobregat.¹

Ja dins del vessant de la geologia, l'indret on ha tingut lloc la intervenció que ens ocupa, el Parc de la Ciutadella, que en l'actualitat es troba plenament integrat dins la trama urbana de la ciutat, està situat dins la zona formada per terrenys quaternaris que hom coneix com a Pla de Barcelona. Aquest pla està obert a la mar i limitat, a l'oest, per la Serralada litoral i, a migjorn, per la falla que segueix, ran de mar, des de Garraf i el turó de Montjuïc, seguint pels turonets, ara integrats dins de la trama urbana, dels Ollers, del Tàber, de les Falzies, de la Bóta, etc., fins al turó de Montgat, més enllà del Besòs. El Pla presenta una zona de ruptura amb la presència d'un salt o esglaó d'uns vint metres, clarament visible en la morfologia urbana (les baixades de Jonqueres, de la Via Laietana o del carrer de les Moles, per citar alguns exemples). De l'esglaó cap a mar, a diferència del que trobem a la zona superior, no hi ha sòcol de llicorella ni de granit, sinó un mantell al·luvial format per les aportacions de les rieres, dels torrents, dels deltes dels rius veïns i del corrent litoral.

El sector comprés entre el citat esglaó i la mar és conegut com a *pla de baix on*, històricament, tenim notícies de la presència de maresmes i estanyols. Concretament, prop de la zona que ens ocupa, coneixem l'existència d'un estany conegut amb el nom de *Banyols*, que se situava si fa no fa a l'actual passeig Lluís Companys, prop d'on havia estat el Portal Nou. L'aportació constant de sediments procedents dels rius Besòs i Llobregat, així com l'acció antròpica, va fer que aquests estanyols i zones de maresmes anessin desapareixent en època relativament recent.

¹ Autors diversos, 1982: 12

3. CONTEXT HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC

3.1. Context històric

DE L'ÈPOCA ROMANA A LA MEDIEVAL

L'espai que actualment ocupa el Parc de la Ciutadella queda englobat dins de l'àrea d'influència o *suburbium* de la Colònia romana *Ivlia Avgvsta Faventia Paterna Barcino*, fundada a finals del segle I abans de Crist, moment a partir del qual va existir una continuïtat urbana fins a l'actualitat. Així doncs, els terrenys que ocupa el parc serien part integrant de l'*ager* de la fundació romana.

Durant el segle V dC la ciutat no escapà a les convulsions polítiques que afectaren l'Imperi durant els seus últims anys amb l'arribada de nous contingents poblacionals que s'assentaren dins de les fronteres imperials. Fou així com Barcelona esdevingué durant un curt període, a principis d'aquest segle, capital del nou regne establert a la península pels visigots. Posteriorment, la ciutat va tornar a estar durant uns anys, almenys nominalment, sota el domini imperial romà i, després de la caiguda de l'imperi, tornà a la dominació visigòtica fins a l'arribada dels musulmans cap a l'any 717 dC. Després d'un període d'uns 80 anys sota la dominació musulmana, l'Imperi Carolingi (hereu, com el regne visigot, de part de l'antic Imperi Romà d'occident) va conquerir la ciutat de la mà de Lluís el Piadós, l'any 801.

Durant el període que comprèn des del Baix Imperi romà fins a finals del segle X, període, d'altra banda, molt mal conegut arran de l'escassetat documental que el caracteritza, la ciutat de Barcelona va viure reclosa dins les fortificacions heretades de l'època romana, amb una població relativament estable. A partir de aproximadament els segles IX i X es produeix una forta expansió agrària que activarà els intercanvis comercials². Contemporàniament es detectà un significatiu augment demogràfic. Tot i això, aquest canvi es farà molt més palès a la segona meitat del segle XI³. A partir d'aquest moment, comencen a aparèixer alguns edificis religiosos a l'exterior del primigeni recinte romà. Serà, justament, al voltant d'aquest primers edificis religiosos on naixeran les primeres vilanoves extramurs d'aquest moment, així com al voltant de les portes de l'antiga muralla romana. És el cas, per exemple, de la Vilanova del Mercadal, nascuda al voltant de la porta que se situava al final de l'actual carrer de la Llibreteria. Aquesta nova vila es va anar estenent cap a l'antic camí de França, i cap al mar, al voltant de l'església de Santa Maria de les Arenes (substituïda per Santa Maria del Mar, a partir del segle XIV).

Ja durant el segle XI, s'aniran formant nous nuclis al voltant de l'església del Pi, la de Sant Cugat i la de Sant Pere⁴ mentre que, alhora, les vies principals d'entrada i sortida de la ciutat van esdevenint, de forma incipient, la base dels futurs carrers de la zona.

Aquest procés de formació de nous nuclis extramurs de l'antic cinyell romà té continuïtat durant el segle XII, quan documentem l'aparició de *vilanoves* al voltant del monestir de Santa

² Garcia, A., Guàrdia, M. (1986), pàg. 11.

³ *Ibidem*

⁴ Garcia, A., Guàrdia, M. (1986), pàg. 12.

Anna, del Palau de Valldaura i la que es va situar entre l'hospital de Santa Eulàlia i l'alberg de peregrins de Sant Nicolau, a la zona de la platja, coneguda com a Vilanova dels Còdols⁵.

La Vilanova del Mercadal accentuà, gràcies a l'auge econòmic, el seu caràcter comercial, mentre que la Vilanova de Mar també experimentà durant aquest període un creixement molt important que la convertí en centre econòmic de la ciutat.

Durant tot aquest període la zona objecte de la intervenció arqueològica no va veure modificada la seva fesomia substancialment, ja que l'àrea ocupada per les noves viles no arribava encara fins a aquest indret. És a principis del segle XIII, quan documentem la fundació d'un convent a la zona. Concretament, l'any 1237, el bisbe Berenguer de Palou atorgà a una comunitat de *menorettes* uns terrenys que es trobaven per sota Santa Eulàlia del Camp i que llindaven amb la carretera de Montgat, amb el Rec Comtal i amb el mar. Sembla que el convent i l'església es varen construir a partir de 1249. Es tracta del Convent de Santa Clara, que rep el nom en honor de la fundadora de l'orde, Clara d'Assís, malgrat que el monestir el varen construir en honor de Sant Antoni. També es va conèixer popularment com a convent de Sant Damià, a causa del convent homònim fundat per Santa Clara a Assís⁶.

El creixement econòmic i demogràfic que experimentà la ciutat comtal quedà plasmat a l'espai físic de la ciutat mitjançant la construcció d'unes noves muralles per tal de substituir el recinte romà, ja molt obsolet.

Pel que fa a la cronologia de construcció de les noves muralles, fins a època relativament recent s'ha mantingut el model proposat per Francesc Carreras Candi, qui diferenciava tres recintes: la muralla romana, les muralles "dites de Jaume I" i les muralles "dites de Pere III". No obstant, durant els últims anys s'està duent a terme una revisió d'aquesta interpretació que l'ha posada en dubte. En aquest sentit, s'ha tornat a posar de rellevància la importància d'un document de l'any 1255 on s'esmenten diversos portals de la ciutat per tal d'indicar la zona on es prohibeix exercir el seu ofici a batedors i tintorers de fustany⁷. Aquest document posa de manifest que aquests portals no impliquen, necessàriament, l'existència d'un recinte murat que els connecti. El fet que alguns d'aquests portals del document de 1255 no siguin coincidents amb els que es documenten només cinc anys després, a l'any 1260, fa pensar en un recinte adaptat a les transformacions que s'esdevenien ràpidament a la ciutat. Serà, però, a partir de 1285, sota el regnat de Pere III, quan s'inicia un programa constructiu molt ambiciós, en el marc de la defensa contra la ofensiva francesa d'aquells moments⁸. Tot apunta a què es va bastir una muralla de terra amb torres de fusta, si més no així ho descriu la crònica de Bernat Desclot⁹. Aquesta obra provisional es va anar substituint progressivament per una muralla de pedra, llavors ja sota la direcció del Consell de Cent.¹⁰ Així, sabem que l'11 de maig de 1295 es finalitzava el Portal Nou, tot i que, a partir d'aquell moment, sembla que es produí una aturada en les obres de construcció de la muralla. En el cas del sector més proper al lloc de la intervenció, si bé sembla evident des del moment que es decidí bastir un tancament

⁵ Garcia, A. Guàrdia, M. (1986), pàg. 13.

⁶ Carreras Candi, F. (1913?-1918?), Vol. 5, pàg. 472.

⁷ Vegeu l'exhaustiu estudi que en fa Albert Cubeles (1993).

⁸ Cubeles, A. (2003), pàg. 42.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Cubeles, A., Puig, F. (2004), pàg. 57.

provisional que havia d'haver estat dotat d'algun tipus de defensa, no tenim constància documental de la construcció de la muralla de pedra fins a l'any 1360¹¹, quan es documenten treballs en aquest sector: alhora que es reprenien els treballs a la part oriental de la muralla, s'iniciava un nou tram que tenia com a finalitat tancar el Raval¹², tram que no es va finalitzar fins al segle XV, mentre que el front marítim no es veié acabat fins al segle XVI¹³.

Tot i que, tal com acabem d'esmentar, el front marítim no es tanqués fins el segle XVI, el fet que la muralla oriental de Barcelona arribés fins a la zona de Sant Daniel / Santa Clara no implicava deixar un espai obert entre aquesta zona i el mar (espai posteriorment ocupat per la muralla de Ribera, amb el Baluard de Llevant en el seu extrem), sinó que el mar, en el segle XIV, arribava fins a la zona esmentada. En aquest sentit, es documenten multitud de reparacions, a causa dels embats del mar, en el punt que la documentació anomena com "esperó de Sant Daniel", que hem d'entendre com al tram final de la muralla en aquell sector¹⁴.

L'ÈPOCA MODERNA

Durant el segle XVII, Catalunya va viure diversos episodis que tindrien una important transcendència pel que fa al desenvolupament posterior del país. Cal destacar la Guerra de Separació (Guerra dels Segadors) que es va desenvolupar entre 1640 i 1652 entre Catalunya i Espanya, i que es va allargar entre aquesta última i França fins el 1659, amb la firma del Tractat dels Pirineus, pel qual Espanya cedia a França la part de Catalunya que quedava al nord d'aquesta serralada.

Les pugnes entre Espanya i França, però, no varen acabar amb aquest tractat, ja que, de fet, entre els anys 1659 i 1697 només hi van haver cinc anys de treva entre les dues corones¹⁵. Els últims nou anys d'aquest període, varen ser dominats per la guerra que va prendre aquest nom (Guerra dels Nou Anys) i que va assolir gran part del territori del Principat, sobretot el Gironès, l'Empordà, la Garrotxa i fins i tot el Maresme¹⁶ per, finalment acabar amb el setge i caiguda de la pròpia ciutat de Barcelona a mans de l'exèrcit francès l'agost del 1697. Ja alguns coetanis dels fets varen fer notar el que Torras i Ribé entén com a una "[...] sospitosa desgana defensiva de les tropes espanyoles acantonades a Catalunya, i en una manifesta negligència dels generals que les comandaven"¹⁷. Aquest comportament s'ha volgut veure com a un reflex de les intrigues cortesanes que es desenvolupaven a la Cort de Carles II, i on els partidaris de Felip d'Anjou com a successor del rei Carles anaven prenent posicions (entre ells, el cardenal Portocarrero)¹⁸.

Precisament, el fet de què Carles II no posseís descendència va endegar, durant els últims anys del segle XVII, un procés per tal d'escollir el possible successor entre algun membre de les

¹¹ Cubeles, A. (2003), pàg. 59.

¹² Garcia, A. Guàrdia, M. (1986), pàg. 22.

¹³ Garcia, A. Guàrdia, M. (1986), pàg. 22.

¹⁴ Agraïm, en aquest sentit, la informació inèdita que el Sr. Albert Cubeles ens ha proporcionat, informació que prové de l'exhaustiu treball de recerca que està duent a terme en aquest camp.

¹⁵ Torras i Ribé, J.M., (1999), pàg. 31.

¹⁶ Torras i Ribé, J.M., (1999), pàg. 32.

¹⁷ Torras i Ribé, J.M., (1999), pàg. 35.

¹⁸ *Ibidem*

monarquies europees, ja que pràcticament totes tenien algun tipus de parentiu amb l'espanyola.

D'entre els possibles candidats en van destacar quatre: Josep Ferran de Baviera, fill del Duc de Baviera, l'elector Maximilià II Manuel; l'arxiduc Carles d'Àustria, fill segon de l'emperador Leopold, i Felip d'Anjou, fill segon del gran delfí i nét de Lluís XIV de França. Aviat, però, com és ben sabut, la disputa va quedar reduïda a dos candidats: Felip d'Anjou i l'arxiduc Carles. Pel que fa al posicionament de la cort espanyola, els partidaris de Felip d'Anjou varen aconseguir que, en última instància, Carles II el nomenés hereu a la corona en el seu testament. Felip d'Anjou, però, no era gens ben vist als territoris de la Corona d'Aragó i, especialment, dins del Principat de Catalunya.

Les potències europees també hi tenien la seva a dir: Gran Bretanya, Holanda i Àustria no veien amb bons ulls la unió de les corones francesa i espanyola, cosa que les hauria convertit en una gran imperi amb els seus membres perfectament comunicats.

Tanmateix, Carles II va decidir finalment traspasar la corona a Felip d'Anjou, cosa que no va ser considerada vàlida per l'Imperi Austríac. A Catalunya, malgrat que, tal com dèiem, el pretendent francès no era ben vist, es va acceptar la voluntat de Carles II. De fet, a diferència de Carles II, Felip d'Anjou va celebrar corts a Barcelona i després de diversos mesos de dures negociacions es va aconseguir arrencar del rei moltes concessions favorables a Catalunya.

La Guerra de Successió

A nivell internacional els esdeveniments es succeïren amb rapidesa: el setembre de 1701 Gran Bretanya, Holanda i Àustria havien firmat la Gran Aliança de La Haia per tal de col·locar l'arxiduc Carles en el tro espanyol. La guerra es va declarar oficialment el 15 de maig de 1702.

Diversos fets conjugats van fer que els dirigents catalans abraressin finalment la causa austracista. Entre molts d'altres podem destacar, d'una banda, l'animadversió que, com ja hem comentat, suscitava Felip d'Anjou a conseqüència del seu origen francès. De l'altra banda, i sobretot, la nefasta política d'aquest monarca envers Catalunya, canalitzada per part dels seus virreis, especialment el virrei Velasco, el nomenament del qual havia comportat l'expulsió de l'anterior virrei, Jordi de Darmstadt. Això, sumat a les promeses d'ajuda ofertes per part de Gran Bretanya als catalans, varen portar a la signatura del Pacte de Gènova entre Catalunya i els aliats el juny de 1705, pel qual els catalans oferien la seva adhesió a la causa austracista a canvi, entre d'altres coses, del manteniment dels seus privilegis. En el tractat, també s'especificava que l'ajuda no cessaria ni tan sols en cas de que el bàndol aliat perdés la guerra¹⁹, cosa que no es va complir.

Pel que fa al desenvolupament de la guerra ens centrarem en la darrera part del conflicte que, a banda de Cardona, va tenir per escenari la ciutat de Barcelona i la seva defensa a ultrança. A nivell general apuntarem, només, que, malgrat que en un moment inicial de la guerra els aliats semblaven tenir un avantatge clar, la situació es va capgirar per un fet imprevisible. Aquest fet, possiblement un dels aspectes més importants per entendre el desenvolupament posterior del conflicte, va ser la mort de l'Emperador Josep II d'Àustria, cosa que automàticament convertia

¹⁹ Torras i Ribé, J.M. (1999), pàg. 109-110; Albertí, S. (1964), pàg. 51.

en emperador l'arxiduc Carles. Això va fer que la resta dels aliats no veiessin amb bons ulls el fet que pogués ser alhora també rei d'Espanya. Per tot això, les potències varen anar subscriuint acords de pau al marge dels esdeveniments militars que tenien lloc al Principat de Catalunya i, finalment, malgrat les promeses fetes i signades pels anglesos, el Principat va restar totalment sol davant el poderós exèrcit franco-espanyol.

Malgrat les nul·les possibilitats amb què comptaven els defensors, aquests es varen negar, en tot moment, a signar la rendició, ben probablement esperant l'ajuda exterior per part de l'Imperi Austríac o per part de Gran Bretanya. De fet, el 12 d'agost de 1714 havia mort la reina Anna d'Anglaterra i l'accés al poder del nou rei Jordi I d'Hannover havia significat un capgirament polític de grans proporcions, recolzat per la pujada al poder del partit dels Whigs. Això va motivar que, fins i tot, es trametessin ordres a l'almirall Wishart, comandant de la flota anglesa de la Mediterrània, per tal de què prestés ajuda a Barcelona, ajuda que no va arribar a temps.

Aquest últim episodi de la guerra es va desenvolupar entre el juliol de 1713, quan s'inicia el bloqueig de la ciutat per part de l'exèrcit franco-espanyol i el setembre de 1714, moment en que es va produir la capitulació final.

Inicialment, el Duc de Pòpuli comandà les forces atacants, muntant un bloqueig al voltant de la ciutat comtal, que es va veure del tot ineficaç. Això va provocar que Pòpuli fos rellevat del càrrec i substituït pel duc de Berwick. No obstant, Pòpuli va voler acomiadar-se amb un intens bombardeig de la ciutat, bombardeig que va iniciar el dia 22 de maig de 1714 mitjançant 21 morters de gran calibre que al dia següent ja eren 30, acompanyats de 6 canons. L'acció anava dirigida directament contra la població de Barcelona, per tal de minvar la seva moral. Aquest intens bombardeig es va mantenir fins el 7 de juliol, dia en que es feu efectiu el relleu esmentat. Per fer-nos una idea de l'abast de l'atac afegirem que, segons Albertí²⁰, el dia 16 de juny havien caigut sobre la ciutat unes 11.740 bombes²¹. El gruix de la població es protegí del bombardeig a l'Arenal (on avui s'alça la Barceloneta) i a les platges de San Beltran, únics punts que no entraven dins el rang de tir dels morters. El duc de Pòpuli demanà a la flota francesa que bloquejava el port de la ciutat que escombres les platges amb l'artilleria. Els comandants d'aquesta flota varen decidir sotmetre la decisió de tal brutalitat directament a Lluís XIV, que finalment van decidir no atacar la població indefensa.

Un cop Berwick va agafar el comandament dels efectius borbònics, es va iniciar el que es coneixia com un *setge en les formes*. Aquesta expressió fa referència a la tècnica ideada pel mariscal Sébastien *Le Prestre*, marquès de Vauban, per tal de prendre fortaleses i places fortes. La va posar en pràctica per primer cop al setge de Maastricht el 1673²². A grans trets, el mètode consisteix en obrir una primera trinxera al voltant de la plaça o fortalesa, anomenada "primera paral·lela". Aquesta primera trinxera se situava a una distància suficient per tal de quedar fora de l'abast de l'artilleria de la plaça. Des de la primera paral·lela s'obren noves

²⁰ Albertí, S. (1964), pàg. 226.

²¹ Cal tenir clara la diferència entre les bombes, amb càrrega explosiva i llançades amb tir parabòlic pels morters (queien quasi verticalment) i les bales de canó, amb trajectòria tensa i molta velocitat, totalment massisses i destinades, principalment, a batre la muralla per tal d'obrir bretxes. Els canons també podien carregar pots de metralla, de curt abast però molt eficaços contra la infanteria.

²² Albertí, S. (1964), pàg. 241.

trinxeres en direcció a la plaça però en ziga-zaga, per tal de quedar desenfilat del foc defensiu. A una distància intermèdia entre la plaça i la primera paral·lela s'obre la segona paral·lela. En aquesta segona trinxera d'encerclament se situen bateries per tal de batre la plaça o fortalesa assetjada. Finalment, mitjançant noves trinxeres en ziga-zaga, s'obre una tercera paral·lela a la part superior del glacis de la plaça, a tocar del camí cobert. Des d'aquesta tercera paral·lela, on també se situen bateries per batre la muralla, s'inicia llavors l'atac final a la plaça, coronant el camí cobert. Els assaltants, arribat el moment, aprofiten la muntanya d'enderroc que hi ha davant de les bretxes per tal de coronar-les i entrar a la fortalesa o ciutat assetjades. L'avantatge d'aquest sistema era que els sapadors estaven sempre a cobert del foc enemic directe. La única manera d'assetjar les paral·leles era atacar-les directament fent sortides des de la ciutat o bé amb el foc de morter. Els artillers de Barcelona, durant aquest setge, varen causar moltes baixes a l'exèrcit borbònic, ja que es van especialitzar en calcular els trets de morter de manera que les bombes explotessin sobre les trinxeres enemigues abans de tocar a terra, cosa que va causar moltes baixes a l'exèrcit borbònic.

L'atac borbònic es va concentrar a la zona nord-est de la ciutat, entre el portal Nou i el baluard de Llevant.

Els atacs a la zona de Santa Clara

Aquesta zona, on se situa l'actuació arqueològica que motiva aquesta memòria, va ésser atacada, principalment, a partir del moment en que els borbònics comandats per Berwick van instal·lar bateries a la segona paral·lela. Concretament, segons Albertí²³, a partir del 25 de juliol de 1714 es varen instal·lar en aquesta trinxera 84 canons de gran calibre i 24 morters. A partir d'aquell moment, seguint el mateix autor, la zona del baluard de Santa Clara va ser colpida per una bateria de 16 canons de 24 lliures i per una altra bateria de 8 canons de 36 lliures, situades ambdues davant del tram de cortina que anava des del Portal Sant Daniel al Portal Nou. A partir de principis d'agost l'exèrcit atacant havia culminat la tercera paral·lela, on situà 8 canons més de 36 lliures, 22 de 24 lliures, 8 pedrers i 12 morters. En total, les boques de foc borbòniques ascendien en aquest moment a 158 peces entre canons, morters i pedrers. Totes les peces de la tercera paral·lela estaven situades enfront del tram que anava des del baluard de Santa Clara al baluard del Portal Nou. Del conjunt de les noves peces, 22 canons de 24 lliures repartits en 4 bateries tenien com a objectiu (a vegades alternat amb d'altres) la zona de Sant Daniel.

Un cop arribats a aquest punt, l'atac borbònic final era imminent. La primera temptativa d'assalt general a la zona del baluard de Santa Clara es va produir a trenc d'alba del 12 d'agost. La intenció del comandaments de l'exèrcit borbònic era apoderar-se dels baluards del Portal Nou i Santa Clara per, un cop a les seves mans, assaltar a gran escala l'anomenada bretxa reial, a la cortina que unia els dos baluards anteriors. Els efectius de l'exèrcit atacant emprats en aquesta acció varen ser d'uns 16.000 homes, que havien de fluir a través dels passos oberts als baluards i a les cortines. La guarnició de la ciutat que protegia la zona del Portal Nou va aconseguir rebutjar en aquell punt l'intensísim atac borbònic. Pel que fa a Santa Clara, també els defensors varen poder rebutjar l'enemic que, en un primer moment, s'havia apoderat de part del baluard.

²³ Albertí, S. (1964), pàg. 250.

Tot i aquest increïble fracàs (atesa la superioritat numèrica i armamentística dels atacants), els borbònics volien aprofitar el fet de tenir les trinxeres a punt i diverses bretxes obertes a la muralla. Així, es va preparar un nou atac immediat a Santa Clara, mentre els defensors miraven de refer els desperfectes en la mesura del que els era possible. Aquest nou atac va tenir lloc la nit entre el 13 i el 14 d'agost. Novament, després d'unes hores molt intenses de combat, els defensors de la zona de Santa Clara varen aconseguir rebutjar, a costa de moltes baixes, l'atac perpetrat pels cossos d'elit de l'exèrcit borbònic. Entre ambdues accions, l'exèrcit atacant va tenir un total d'unes 2500 baixes entre morts i ferits, mentre que pel costat dels defensors aquesta xifra va ésser aproximadament de 1900 baixes. Arran dels dos fracassos successius dels atacants per tal de prendre la plaça, varen decidir canviar la tàctica emprada: tornarien a batre la muralla amb l'artilleria per tal d'obrir noves bretxes i eixamplar les ja existents. Berwick sabia prou bé que només era qüestió de temps que la ciutat caigués i volia evitar més baixes innecessàries al seu exèrcit.

En aquestes circumstàncies es va arribar al dia 11 de setembre quan, després d'uns dies d'intensa pluja, l'exèrcit borbònic va efectuar l'atac que, aquest cop sí, havia de ser el final. No obstant, tot i la gran superioritat dels atacants (en l'atac final hi participaren directament 35000 homes contra uns 5000 defensors), després d'intenses hores de lluita havien quedat aturats al Portal Nou, ocupant algunes cases inicials del carrer del Rec Comtal i del carrer del Portal Nou i gran part del Convent de Sant Agustí, mentre que a la part baixa d'aquell sector (en direcció al mar) els borbònics restaven aturats a la travessera (segona línia de defensa construïda pels barcelonins), ocupant les ruïnes del convent de Santa Clara, la part de llevant del Pla d'en Llull i algunes posicions al carrer de Bonaire, el Carnalatge i part de les cavaleries d'aquell sector.

Tot i això, era inviable continuar la defensa i el comandant en cap de les forces de la ciutat, Antoni de Villarreal, cridà a capitulació²⁴.

Entre el bloqueig i el setge varen ser uns catorze mesos d'aferrissada i desesperada resistència d'uns cinc mil defensors²⁵ contra un exèrcit de més de quaranta mil efectius. Així doncs, tal com hem pogut veure en els paràgrafs anteriors, la zona que ha estat objecte de la intervenció arqueològica que presentem restà inclosa dins l'escenari principal dels fets bèl·lics d'aquell moment, cosa que ens pot ajudar a explicar diversos aspectes que hem pogut documentar durant els treballs arqueològics i que detallem a l'apartat de resultats.

La caiguda de Barcelona i, per extensió, de tot el Principat, va comportar, entre moltes altres coses, la pèrdua de les institucions pròpies del país, així com de tots els privilegis que s'havien anat acumulant durant les centúries anteriors. Aquest fet va quedar emmarcat dins l'aplicació del "Decreto de Nueva Planta" promulgat per Felip Vè el 16 de gener de 1716, a l'igual que havia fet amb la resta dels territoris de l'antiga corona d'Aragó el 1707 (València i Aragó) i el 1715 (Mallorca).

²⁴ Torras i Ribé, J.M. (1999), pàg. 378.

²⁵ Les forces defensores arribarien a uns 9000 homes mitjançant lleves que, en última instància, varen mobilitzar els homes majors de catorze anys. Pel que fa al nombre detallat de les forces de la ciutat vegeu l'apèndix que hi dedica Albertí a la seva obra ja esmentada (Albertí, 1964, pàg. 405).

La construcció de la fortalesa borbònica

Felip Vè volia donar un càstig exemplar als barcelonins per la resistència oposada i alhora unificar les lleis del regne segons les lleis de Castella, dins una concepció absolutista del poder monàrquic. El Consell de ministres del rei, format pel Duc de Pòpuli, el príncep de Chalemar, el marquès de Valdecañas, el marquès de Castel Rodrigo i pel bisbe Gironda²⁶ va proposar diverses possibilitats, entre les que figurava arrasar totalment la ciutat o bé només les seves muralles. Això queda palès en l'extracte del consell que varen celebrar els cinc ministres el 2 d'abril de 1715, on expressaven "Son todos de parecer sin contestación que se deben demoler enteramente todas las Murallas de Barcelona, para desarraigar de una vez del Corazón de los Catalanes aquel amor que las tienen y sobre cuyo refugio han sido tan insolentes en sus rebeliones, teniendo por infalible que siempre que vean desmantelada Barcelona no pensaran a rebelarse más"²⁷. No obstant, finalment va prevaler la idea de conservar les muralles de la ciutat per tal de donar als barcelonins la seva ciutat com a presó²⁸.

Va ser, però, l'enginyer flamenc al servei del rei borbònic, Jorge Próspero de Verboom, qui en una carta del 19 de gener de 1715 aconsellà Felip Vè bastir una ciutadella a Barcelona²⁹. Poc després, el rei aprovà la idea i envià una carta al príncep de Tserclaes, Capità General de Catalunya en aquell moment, per tal que comunicés a Verboom l'encàrrec d'elaboració d'un projecte destinat a construir la ciutadella barcelonina. Tserclaes va comunicar la decisió del rei a Verboom però, a més a més, també encarregà paral·lelament un projecte de ciutadella a un oficial anomenat Lacheraine. El projecte d'aquest últim, proposava la construcció d'una ciutadella rectangular amb els angles abaluartats de tradició clarament renaixentista. El projecte de Verboom, en canvi, proposava una ciutadella amb cinc baluards disposats en forma de pentàgon, amb cinc revellins per tal de protegir les cortines. A més a més, Verboom va preveure la construcció de dos cavallers dins dels dos baluards que mirarien cap a la ciutat (baluards que s'anomenarien "Del Rey" i "De la Reyna") sota els quals se situarien voltes a prova de bomba. Dins els tres baluards restants es construirien sengles magatzems de pólvora també a prova de bomba. Així doncs, la proposta de Verboom comptava amb les solucions poliorcètiques més modernes en aquell moment i, finalment, seria el projecte que acceptaria Felip Vè el 25 de maig de 1715³⁰.

Verboom va escollir situar la Ciutadella a l'àrea de llevant de la ciutat ja que, segons ell mateix va expressar en una carta dirigida a Miguel Fernández Durán el 3 d'abril de 1715,³¹ des d'aquest indret dominaria la zona més poblada de la ciutat, fortificaria la seva banda més dèbil i, per últim, aprofitaria el fet que la zona havia patit greus desperfectes durant el setge de 1714 i, per tant, que molts edificis estaven destruïts o, si més no, molt malmesos, fent la seva reconstrucció molt costosa. Així ho expressà el mateix Verboom en un informe de juliol de 1717 on diu textualment "[...] Pero teniéndose presente de que la Ciudadela, no tan solo está Construida para defenderse de un exercito enemigo que entrase por Tierra a Sitarla, y una Armada de mar, que se presentase para desembarcar Tropas, o, quitarle la Comunicación por

²⁶ Muñoz, A., Catà, J. (2005), pàg. 130.

²⁷ *ibidem*

²⁸ Muñoz A., Catà, J. (2005), pàg. 132.

²⁹ Muñoz, A., Catà, J.(2005), pàg. 127.

³⁰ Muñoz, A., Catà, J.(2005), pàg. 132.

³¹ Muñoz, A., Catà, J.(2005), pàg. 130-131.

Mar, sino es de el freno que se ha de poner a una Ciudad Rebelde de un País que puede Levantarse, y embarazar por tierra qualquier socorro que se necesitase introducir en la Ciudadela, Parece se deven considerar para la susodicha Plaza, mayor numero de Pertrechos de Guerra, mayor cantidad de Víveres, y el Correspondiente numero de tropas [...]"³²

Després de diversos problemes amb la concessió de les obres, finalment es varen atorgar el 25 de novembre de 1715 a una companyia catalano-aragonesa.³³ Entre aquest moment i el març de 1716, creiem que es devien efectuar treballs per tal de preparar el terreny, atès que està documentat que el dia 7 de març de 1716 es varen iniciar els fonaments de la fortalesa en el punt on s'havia de situar l'angle flanquejat del baluard de "La Reyna"³⁴. El 20 d'abril de 1717 es van iniciar els treballs d'enderrocament de les cases que restaven on s'havia de situar l'esplanada de la fortalesa.³⁵ Quantitativament, malgrat la divergència entre els diversos autors, s'ha estimat en unes 1015 el número de cases enderrocades per tal de construir la Ciutadella³⁶.

En el projecte també s'hi va incloure la construcció d'un fort o mena de baluard avançat que s'havia de situar a tocar del mar i comunicar amb la fortalesa mitjançant un camí cobert. Aquest fort va rebre el nom de "Fuerte del Infante Don Carlos".

Les obres de la part estrictament defensiva de la fortalesa (baluards, cortines, revellins i fossats) es varen acabar en un temps rècord per a l'època, quedant enllestides a finals de 1718³⁷, tot i que la construcció de les edificacions interiors no es va donar per acabada fins el 26 de gener de 1725³⁸, deixant, de fet, molts dels edificis projectats sense construir.

La construcció de la Ciutadella també va fer necessari desviar l'últim tram del Rec Comtal, cosa que es va dur a terme durant l'estiu de 1717³⁹.

Un cop enllestida, la Ciutadella podia allotjar sis batallons d'infanteria, dos esquadrons de cavalleria, dues companyies d'artillers, una companyia de minadors i una companyia de bombarders. En total, una dotació d'uns cinc mil efectius⁴⁰, que a mitjan del segle XIX podia arribar a uns vuit mil⁴¹. D'altra banda, pel que fa a la seva defensa artillera, es varen presentar dos projectes per tal d'armar la fortalesa: un de Verboom i un altre de Castel Rodrigo. Tots dos coincidien bastant en el nombre de canons necessaris (uns 120 en ambdós casos)⁴². És significatiu el fet que el major nombre de canons i els de major calibre es situessin en els dos baluards que miraven a la ciutat, cosa que demostra que el caràcter intimidador de la fortalesa es va prioritzar per davant del caràcter defensiu davant d'un possible atac exterior.

³² Muñoz, A., Catà, J.(2005), pàg. 142.

³³ Muñoz, A., Catà, J.(2005), pàg. 136.

³⁴ Muñoz, A., Catà, J.(2005), pàg. 137.

³⁵ Muñoz, A., Catà, J.(2005), pàg. 139.

³⁶ Garcia, A., Guàrdia, M., (1986), pàg. 63. Aquest número inclou les cases ja afectades pels bombardejos efectuats durant el bloqueig i setge que Barcelona va patir entre 1713 i 1714.

³⁷ Muñoz, A., Catà, J. (2005), pàg. 144.

³⁸ Sureda, J. (2005), pàg. 69.

³⁹ Muñoz, A., Catà, J. (2005), pàg. 140.

⁴⁰ Muñoz, A., Catà, J. (2005), pàg. 140.

⁴¹ Sureda, J. (2005), pàg. 81.

⁴² Muñoz, A., Catà, J.(2005), pàg. 140.

Segons podem apreciar en diversos plànols de l'època, la Ciutadella quedava unida a les muralles de la ciutat (que finalment es varen mantenir) mitjançant dos fossats (un a la banda de mar i l'altre a la banda que quedava per sota el Portal Nou). Aquests fossats eren una prolongació del propi fossat que circumdava la Ciutadella, de manera que els fossats de la fortalesa tenien continuïtat amb el fossat que envoltava la muralla barcelonina.

Ja a mitjan del segle XVIII, l'enginyer Juan Martín Zermeño va realitzar un projecte per tal d'afegir dues contraguàrdies a dos dels baluards que miraven a l'exterior de la plaça (el del "Príncep" i el de "Don Felipe"), així com la realització de nous edificis a prova de bomba a l'interior de la fortalesa⁴³. Malgrat que no hem localitzat la data de realització d'aquestes estructures, sabem, pel que fa a les contraguàrdies, que s'arribaren construir, ja que apareixen en un plànol elaborat per Miquel Garriga i Roca l'any 1862⁴⁴. Tot i així, a la maqueta de la Ciutadella que es troba al Museu Militar de Montjuïc, només n'hi apareix una.

L'ÈPOCA CONTEMPORÀNIA

L'enderroc de la fortalesa

Tot i la seva monumentalitat i l'ingent esforç econòmic i social que va comportar la seva construcció, la fortalesa no va tenir cap paper destacat en cap conflicte militar al llarg de la seva història, actuant només com a presó militar i element de repressió de la població. Aquest fet li va fer guanyar una animadversió molt gran per part dels barcelonins. Això va motivar que en diverses ocasions es projectés o es demanés l'enderroc total o parcial de la fortalesa. El primer intent en aquest sentit es va esdevenir ja a l'any 1794, dins un context en el que l'exèrcit revolucionari francès s'havia apoderat de l'Empordà i amenaçava Barcelona. Aquesta primera iniciativa, que no va prosperar, va venir proposada, a diferència de les posteriors, pel propi estament militar, que veia com un perill el fet de què la fortalesa dominés militarment Barcelona, cosa que facilitaria el control i destrucció de la ciutat si un exèrcit enemic aconseguia prendre-la⁴⁵.

L'any 1814, un cop s'havia restaurat el règim borbònic després de la invasió napoleònica, l'ajuntament presentà una proposta per tal de suprimir el fort i ampliar el perímetre emmurallat de la ciutat incloent el recinte de la Barceloneta, proposta que finalment no va reeixir. S'haurà d'esperar al 26 d'octubre de 1841 per trobar un tercer intent de demolició de la fortalesa, aquest cop impulsada des de l'estament popular i el consistori municipal de la ciutat. En aquell moment, els esdeveniments polítics varen portar la regència de la Monarquia al Duc de la Victòria, cosa que va comportar a Barcelona la creació d'una "Junta de Vigilancia" que va proposar l'enderroc parcial de la part de la fortalesa que quedava dins de la ciutat⁴⁶. La demolició es va començar amb gran eufòria per part de la població. Ara bé, el capgirament polític que va tenir lloc amb l'arribada al poder del nou regent, Baldomero Espartero, va posar

⁴³ Galera, M., Roca, F., Tarragó, S. (1982), làmina 76, pàg. 214.

⁴⁴ Garriga y Roca, M. (1862).

⁴⁵ Sanpere i Miquel, S. (1911), pàg. 103.

⁴⁶ Sanpere i Miquel, S. (1911), pàg. 105 a 113.

fre al enderroc i va obligar a reconstruir els desperfectes ocasionats a la fortalesa a càrrec del govern comtal⁴⁷.

Poc després, i ja amb gran part de les muralles que encerclaven la ciutat enderrocades, tots els projectes presentats el 1859 (entre ells el del propi Ildefons Cerdà) per tal de realitzar un eixample a la part exterior del perímetre que havien ocupat les muralles de la ciutat, consideraven utilitzable l'espai ocupat per la fortalesa (i implícitament consideraven imprescindible el seu enderroc)⁴⁸, això xocava frontalment amb els projectes del Ministeri de la Guerra, que en Reial Ordre de 9 de desembre de 1858 imposava la conservació de la Ciutadella i el castell de Montjuïc.⁴⁹ A partir de 1862, davant les contínues peticions a favor de l'enderroc del gran edifici militar (al·legant sobretot els grans avantatges econòmics que implicaria la venda dels terrenys que ocupava), varen provocar que, finalment, una Reial Ordre del 5 d'abril de 1864 n'autoritzés l'enderroc a càrrec de l'ajuntament de la ciutat, sempre que aquest hagués enllestit les casernes noves necessàries per tal d'allotjar la guarnició.⁵⁰ S'haurà d'esperar, encara, fins al 3 d'octubre de 1868, en el marc de la Revolució iniciada el setembre del mateix any, per tal que es decretés l'enderroc final, iniciat formalment el dia 16 d'octubre. L'any següent, concretament el 12 de desembre de 1869, el govern cedia formalment la fortalesa a la ciutat de Barcelona, fet impulsat pel General Prim des dels seus càrrecs de president del consell de ministres i ministre de la Guerra⁵¹.

La construcció del Parc de la Ciutadella

El 14 de març del 1871 l'Ajuntament va promulgar les bases del concurs públic per construir un jardí als terrenys que havia ocupat la fortalesa de la Ciutadella. El jurat, en un primer moment, va considerar que cap dels projectes presentats mereixia ser guanyador, obrint-se un nou període per a la presentació de projectes. La resolució d'aquesta segona convocatòria tampoc va merèixer un guanyador segons el jurat escollit i, per tant, va ser el propi ajuntament que va atorgar el primer premi al projecte de Josep Fontserè⁵².

Malgrat que, oficialment, la construcció del parc es va iniciar el 19 d'abril de 1872, els problemes de finançament i la difícil situació política del moment varen fer que la construcció s'allargués durant molts anys. Així, per exemple, no va ser fins al juny de 1881 quan es va inaugurar la cascada monumental, encara inacabada, i a l'any 1884 el famós brollador presidit per l'escultura de *La senyoreta del paraigua*⁵³.

L'Exposició Universal de 1888

El veritable nexa d'unió amb la ciutadania que va permetre popularitzar el nou parc es va produir gràcies a l'Exposició Universal de 1888. L'exposició es va realitzar per la iniciativa privada d'Eugenio Serrano de Casanova, el projecte del qual havia fracassat i havia estat recollit i reconduït a l'any 1885 per l'Ajuntament de la ciutat, presidit per Francesc de Paula

⁴⁷ Sureda, J. (2005), pàg. 81.

⁴⁸ Sureda, J. (2005), pàg. 86.

⁴⁹ *Ibidem*

⁵⁰ *Ibidem*

⁵¹ Sureda, J. (2005), pàg. 87.

⁵² AD (1984), pàg. 449.

⁵³ Sureda, J. (2005), pàg. 88.

Rius i Taulet⁵⁴. Aquest projecte va comptar amb l'oposició del propi Josep Fontserè, qui per aquest motiu va ser cessat i substituït per Elies Rogent el 1887. Aquest últim, però, va ser molt respectuós amb el projecte inicial de Fontserè, delegant la remodelació del parc en l'arquitecte Josep Amargós i Samaranch⁵⁵.

L'Exposició Universal es va concretar en els terrenys ocupats per l'incipient Parc de la Ciutadella mitjançant la construcció de diversos edificis i pavellons. D'aquell moment són, per exemple, l'Hivernacle, l'Umbracle, el Cafè Restaurant de l'Exposició (popularment conegut com a Castell dels tres dragons en el que a l'any 1924 s'hi traslladaren les col·leccions de l'actual Museu de Zoologia) o bé l'Arc de Triomf del passeig Lluís Companys.

3.2. Context arqueològic

Pel que fa a les evidències arqueològiques són diverses les intervencions portades a terme dins el perímetre del parc de la Ciutadella i carrers adjacents. En moltes d'elles han estat localitzades estructures corresponents a la fortificació borbònica, així com estructures de l'antic barri de la ribera sobre el qual es va erigir el complex defensiu. Entre aquestes podem destacar:

- Intervenció arqueològica al Passeig de Picasso 7-21, Jardins de Fontserè i Mestre (2005). En aquesta intervenció es va localitzar restes arqueològiques de tres períodes: la fortificació militar del segle XVIII, restes de farciment d'alguns pavellons de l'Exposició Universal de 1888, així com diferents obres de construcció que mostren les diferents reformes i fases de construcció del parc de la Ciutadella.
- Intervencions a c. Pujades i c. Wellington, entorn del Parc de la Ciutadella, c. Almogàvers i Passeig Lluís Companys (2002). Es van documentar diferents fragments de mur del s. XVIII que podrien formar part de la muralla defensiva del complex militar, degut a les seves importants dimensions i a la solidesa de la factura d'aquests murs. També es va recuperar ceràmica vidrada i blava catalana del s. XIX.
- Intervenció a l'Estació de França (2003). En la intervenció es va documentar part d'una estructura defensiva (segon quart del s. XVII) que correspondria al tancament del passadís oest que comunicava la ciutadella militar amb la ciutat. També es va documentar una altra estructura que podria correspondre a un contrafort o un baluard associat a la muralla, així com murs corresponents a un antic magatzem de principis del s. XX.
- Passeig Pujades, 10-20. Barcelona (2005). Fragments d'un mur associat al complex de la Ciutadella.
- Intervenció arqueològica al passeig Pujades, 10-20, passeig Picasso, 7-2. Parc de la Ciutadella (2005). En aquesta intervenció es va documentar diverses estructures pertanyents a la ciutadella borbònica, part de la muralla medieval que tancava Barcelona pel nord-est i, finalment, elements relacionats amb l'Exposició Universal de l'any 1888 i d'altres pertanyents a la construcció del propi Parc de la Ciutadella.

⁵⁴ Sureda, J. (2005), pàg. 88.

⁵⁵ Sureda, J. (2005), pàg. 89.

- Passeig de Circumval·lació núm. 15-23 (2005). Diversos murs, molt malmesos van aparèixer pertanyents a l'antiga ciutadella borbònica i un tercer possiblement part del conjunt del Convent de Santa Clara.
- Passeig Circumval·lació, 1B (2006). La intervenció va confirmar l'existència, en una part del subsòl de les instal·lacions del Zoo, de restes d'època moderna corresponents a la Ciutadella militar.
- Intervenció arqueològica al Portal de Sant Daniel 10-20, passeig Pujades 10-20, i passeig Picasso 7-21 (2006). Aquesta intervenció efectuada a l'àrea que ocupava el Portal de Sant Daniel ha aportat dades sobre les tècniques militars de fortificació que, a partir del segle XIV, varen aparèixer relacionades amb el descobriment de la pólvora. Les restes també han proporcionat una visió arqueològica de la intensitat dels combats viscuts en aquest sector durant 1714 gràcies a la gran quantitat d'elements relacionats: barricades, impactes de bala de canó a la muralla i munició d'artilleria.
- Passeig Circumval·lació, 8-14 (2006). Amb motiu de la nova construcció de la biblioteca provincial, la intervenció preventiva va permetre ampliar els coneixements sobre la evolució urbanística de l'indret en època moderna i contemporània. Es va localitzar la muralla de mar i el tram final del Rec Comtal, just en el punt on travessa la muralla, diversos elements relacionats amb la conducció del Rec fora muralles i la contraescarpa del fossat que unia el vall de la Ciutadella amb el de la muralla de la ciutat de Barcelona.
- Intervenció arqueològica al Parc de la Ciutadella de Barcelona (Ciutat Vella) (2009). La construcció per part de Clabsa d'un dipòsit per emmagatzemar aigües freàtiques al parc de la Ciutadella, va permetre documentar un mur de la fortificació borbònica de la Ciutadella.
- Passeig Circumval·lació, 1B (2009). Aquesta intervenció va permetre localitzar restes de les edificacions bastides a l'indret en relació a l'Exposició Universal de l'any 1888, part del fossat del baluard de "La Reyna" de la ciutadella borbònica, delimitat per la seva escarpa i contraescarpa, així com elements del camí cobert de la fortificació. També s'identificaren dues sínies, diversos trams d'un mur que limitava un carrer grafiat en un plànol del segle XVII com "Carrer que va a la muralla" i diversos nivells arqueològics anteriors a la fortificació (segles XVI-XVIII).
- Intervenció arqueològica al Parc de la Ciutadella (2010). Aquesta intervenció fou motivada per la construcció d'un col·lector de recollida d'aigües pluvials al passeig dels Til·lers del parc. S'hi documentà un tram d'uns 71 m d'una de les cares del baluard del "Rey" de la fortalesa borbònica i un petit fragment de la contraescarpa que envoltava el citat baluard. També s'hi documentaren restes del carrer de Santa Clara del barri de Ribera conservat sota el que, posteriorment, esdevingué el glacis de la fortalesa.

4. MOTIVACIÓ I OBJECTIUS

El seguiment arqueològic s'ha efectuat en relació a les remocions de terra necessàries per a l'adequació d'una nova instal·lació per a mangostes.

5. FONAMENTS DE DRET

La intervenció és de caràcter preventiu, atenent la Llei 9/1993 30 de setembre del Patrimoni Cultural Català (DOGC 1807 de l'11 d'octubre de 1993) i el Decret 78/2002 de 5 de març del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic (DOGC 3594 de 13 de març de 2002).

6. TREBALLS REALITZATS

S'ha efectuat el control arqueològic de les remocions de terra necessàries per a l'adequació de la nova instal·lació de mangostes. Les actuacions que han requerit remoció de terres han estat , d'una banda, l'excavació de les rases per a la nova fonamentació perimetral dels murs de formigó armat que han de delimitar la instal·lació i, de l'altra banda, el rebaix interior d'aquest perímetre a la mateixa cota de la nova fonamentació. Abans de marcar els nous fonaments, però, s'efectuà un rebaix general d'uns 55 cm, fins a la cota 5,95 m snm. Els fonaments s'excavaren en aquesta cota fins a una profunditat de 45 cm, amb una cota final de fonament de 5,5 m snm. Finalment, tal com acabem d'apuntar, l'interior de l'espai delimitat pels nous fonaments i els murs de formigó que s'hi recolzaven s'ha rebaixat també fins a la cota de 5,5 m snm per tal de poder aportar graves i terres específiques que reompliran l'espai destinat a les mangostes.

7. METODOLOGIA

Registre estratigràfic

La metodologia utilitzada per aquesta intervenció es basa en el mètode de registre Harris / Carandini, que consisteix en el registre objectiu i en la documentació exhaustiva de restes i estrats, utilitzant per això un model de fitxes específiques.

Topografia i planimetria

Les restes s'han vinculat geogràficament amb les coordenades UTM (ED50), per tal de documentar i facilitar la interpretació de la seqüència estratigràfica. La topografia i la planimetria han estat tractats informàticament amb programari CAD.

Documentació fotogràfica

Per tal de deixar una constància visual dels treballs realitzats, així com de les restes aparegudes, s'ha realitzat un registre fotogràfic exhaustiu en format digital d'alta resolució.

8. RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

Les remocions efectuades a l'indret on s'ha de situar la nova instal·lació per a mangostes del parc zoològic de Barcelona no han posat al descobert cap estructura arqueològica. Únicament

s'ha posat de manifest, per sota el paviment de formigó que ocupava l'indret (UE 100) un estrat molt heterogeni (UE 101) en el que s'hi ha observat diversos fragments ceràmics que abasten una cronologia que va des del segle XVI fins al segle XIX.

Interpretem aquest estrat com el resultat de l'enderrocament parcial de la fortalesa de La Ciutadella i l'escampament, així mateix, del farcit de terra que omplia tots els seus murs defensius. Aquest farciment es realitzà, en el moment de la construcció del complex militar, amb la pròpia terra extreta de l'excavació dels fossats. Òbviament, l'excavació dels fossats afectà estrats arqueològics des de principis del segle XVIII en endarrere. La presència de material del segle XIX procedeix del moment d'enderroc de la fortificació, a partir de 1868. Aquest estrat s'ha identificat en d'altres punts en relació al parc de la Ciutadella i els seus entorns.

L'absència d'estructures de la fortificació es pot explicar, o bé per trobar-nos a l'àrea que ocupava el fossat, o bé per trobar-se aquestes estructures arrasades a una cota inferior a l'assolida. En aquest sentit, la superposició planimètrica del plànol ideal de la fortificació en base a les restes conegudes més properes posen de manifest que un dels angles que feia la contraescarpa davant del baluard de la "Reyna" se situava aproximadament en aquest punt. No obstant això, s'ha de tenir en compte que la magnitud de la fortificació i el seu replanteig real sobre el terreny fan que les localitzacions previstes i les reals que s'han pogut topografiar molts cops arribin o superin els cinc metres de desfasament. També cal sumar-hi el fet que tots els costats exteriors dels murs defensius de la fortificació presentaven un atalussament i, per tant, dependent de l'alçada conservada la situació en planta d'una de les seves cares pot variar de forma apreciable.

9. LLISTAT D'UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES

- **UE 100:** Paviment de formigó contemporani que tenia la instal·lació per a guanacs. Cobria directament l'estrat UE 101. La seva cota superior se situava entre els 6,49 i els 6.27 m snm.
- **UE101:** Estrat molt heterogeni de matriu sorrenca que conté força runa, trossos de morter de calç, pedres i materials ceràmics que van del segle XVI al XIX, si més no els que s'han pogut observar durant la realització dels treballs.

Aquest estrat se situava directament sota el paviment de formigó UE 100. Interpretem que és el resultat de l'enderrocament parcial de la fortalesa de la Ciutadella, fet que motivà el repartiment de la terra que omplia l'interior de cortines, baluards i revellins. Aquesta terra provenia, majoritàriament, de l'excavació dels fossats de la fortificació durant la seva construcció, cosa que, òbviament, implicà la remoció d'estrats coetanis a la construcció de l'edifici, a principis del segle XVIII, i estrats anteriors relacionats, principalment, amb el barri de Ribera. Aquest fet explica l'àmplia forquilla cronològica que presenta la datació dels fragments ceràmics que conté l'estrat. L'estrat continuava més enllà de la cota màxima assolida, que ha estat de 5,5 m snm.

10. CONCLUSIONS

Els sondeigs efectuats no han posat al descobert cap estructura arqueològica. Només es pot destacar la presència d'un estrat molt heterogeni, UE 101, que conté materials ceràmics que van, com a mínim, des del segle XVI fins al segle XIX i que té a veure, d'una banda, amb el farciment de terra de l'interior dels murs de la fortificació, farciment que es realitzà amb la terra extreta durant l'excavació dels fossats i, de l'altra banda, del moment d'enderroc de la fortificació, a partir de l'any 1869.

No obstant això, cal destacar la poca profunditat assolida, un metre, respecte a la rasant actual del terreny. És per aquest motiu que no podem descartar la presència de restes a una cota inferior. De fet, atenent al coneixement que tenim actualment del grau de destrucció de la fortalesa podem inferir que aquesta possibilitat és molt elevada.

11. BIBLIOGRAFIA

AD, *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. Volum 8, el Barcelonès i el Baix Llobregat, Barcelona, 1982

AD, "El Pla de Barcelona i la seva història". *Actes del I congrés d'història del Pla de Barcelona, celebrat a l'Institut Municipal d'Història els dies 12 i 13 de novembre de 1982 (1984)*, Barcelona, 1984

ALBERTÍ, S., *L'onze de setembre*. Barcelona, 1964

ARTIGUES, P. L., i FERNÁNDEZ, A., *Memoria de la intervenció arqueològica en "L'Antic Mercat del Born" de Barcelona*. Fechas de la intervenció: noviembre de 2001 – abril de 2002. 13 de novembre de 2002, inèdit

CARRERAS, F., *Geografia General de Catalunya; dirigida per Francesch Carreras y Candi. Vol. 5 - La Ciutat de Barcelona*. Barcelona, 1913?-1918?

CASTILLO, R. J., *Memòria científica de la Intervenció arqueològica al C/ Circumval·lació, 1B. Barcelona (el Barcelonès)*, del 2 al 12 de gener de 2006. Codi M.H.C.B. 315/05. Mataró, gener de 2006, inèdit

CERDÀ, J. A., TELESE, A., *Cerámica de procedencia italiana aparecida en Cataluña*, a *Laietania* 9, Mataró, 1994

CUBELES, A., "La problemàtica a l'entorn de la incidència del decret del batlle reial de Barcelona sobre els oficis de batadors i tintorers de fustanys de l'any 1255 en la historiació de les muralles de Barcelona del segle XIII", a: *III Congrés d'història de Barcelona. La Ciutat i el seu territori, dos mil anys d'història*. Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 1993. Barcelona, 1993

CUBELES, A., "Poder públic i llançament urbanístic en el segle XIV", a: *El procés urbà i la identitat gòtica de Barcelona. Quaderns d'Història*, núm. 8. Barcelona, 2003

CUBELES, A., PUIG, F., "Les fortificacions de Barcelona" , a: *Abajo las murallas!!!. 150 Anys de l'enderroc de les muralles de Barcelona*. Barcelona, 2004

DE CASTRO, O. *Memòria científica. Intervenció arqueològica al Parc de la Ciutadella, s/n. Codi Muhba 131/09. Barcelona, el Barcelonès.* De l'11 de gener al 26 de febrer de 2010. Mataró, 15 de març de 2010. Inèdit.

GALERA, M., ROCA, F., TARRAGÓ, S., *Atles de Barcelona. Segles XVI-XX.* Barcelona, 1982.

GARCÍA, A., GUÀRDIA, M., *Espai i Societat a la Barcelona preindustrial.* Barcelona, 1986.

GARRIGA, M. (1862), *Memoria que acompaña al plano de la Ciudadela de Barcelona y proyecto de su derribo.* Barcelona.

GEA, M., *Memòria de la intervenció arqueològica al Passeig Pujades, 10-20, passeig Picasso, 7-21 (Parc de la Ciutadella).* Del 17 d'Octubre de 2005 al 20 de maig de 2006. Mataró. Desembre de 2006, inèdit

GEA, M., *Informe Preliminar de la intervenció arqueològica al passeig de Circumval·lació, 1B (Parc de la Ciutadella). Codi M.H.C.B. 113/07. Barcelona, el Barcelonès.* Del 16 d'octubre al 12 de desembre de 2007. Mataró. Desembre de 2007, inèdit.

GEA, M., "El Portal de Sant Daniel. Darreres troballes arqueològiques al Parc de la Ciutadella", *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona (quarhis)*, època II, núm. 4, 2008, 116-136.

GEA, M., SANTANACH, L., "Poliorcètica defensiva: La Ciutadella de Barcelona. Contextualització i característiques bàsiques". *QUARHIS*, 6. Pàgs. 178-194. 2010.

MORALES GARCIA, F., *Memòria científica de la intervenció arqueològica efectuada al C/ Picasso, 7-21 / Jardins de Fontserè i Mestre (Parc de la Ciutadella), Barcelona (Barcelonès),* del 14 de març a l'1 d'abril de 2005. Codi M.H.C.B. 073/05. Mataró, abril de 2005, inèdit.

MUÑOZ, A., CATÀ, J., *Repressió borbònica i resistència catalana (1714-1736)*, Madrid, 2005.

RÍO, M., *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva (control arqueològic) efectuada a dos solars del passeig Picasso (Barcelona),* juliol de 2002. Codi M.H.C.B. 81/02. Barcelona, agost de 2002, inèdit.

SALAZAR, N., *Memòria del seguiment arqueològic al Passeig Picasso, 24-30 (Barcelona).* Codi M.H.C.B. 056/03. Barcelona, desembre de 2003, inèdit.

SANPERE I MIQUEL, S., *Los terrenos de la Ciutadella*, Barcelona, 1911, extret de GALERA, M., ROCA, F., TARRAGÓ, S., *Atlas de Barcelona. Segles XVI-XX*, Publicacions del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, Barcelona, 1982, 57.

SANTANACH, L., *Informe preliminar de la intervenció arqueològica al passeig de la Circumval·lació, 8-14 - Estació de França (Barcelona, el Barcelonès),* del 31 d'octubre al 29 de desembre de 2006 i del 5 al 25 de gener de 2007, Codi M.H.C.B. 028/06. Mataró, febrer de 2007, inèdit

SUREDA, J., *El Palau del Parlament*, Barcelona, 2005

TORRAS, J. M., *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona*, Barcelona, 1999

TRAVESET, A., *Memòria conjunta tècnica de les intervencions següents: C/ Pujades i C/ Wellington; entorn del Parc de la Ciutadella; C/ Almogàvers i passeig Lluís Companys.* Codi M.H.C.B. 09/02. Barcelona, novembre de 2003, inèdit.

Intervenció arqueològica

Parc de la Ciutadella-Parc Zoològic de Barcelona

Adequació de la instal·lació per a mangostes

Barcelona, El Barcelonès

Actium®

ANNEX 1. DOCUMENTACIÓ ADMINISTRATIVA

Expedient R/N 470 K121-N B-2013/1-9520 d'autorització de la intervenció arqueològica preventiva de control i excavació a: Parc de la Ciutadella-Parc Zoològic de Barcelona, adequació d'instal·lacions de guanacs per a mangostes, Barcelona (Barcelonès), segons el procediment establert en l'article 14 i següents del Decret 78/2002, de 5 de març de 2002, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic.

Fets

1. En data 13 de febrer de 2013 (registre d'entrada núm. 00200/401E) els senyors Anna Xicoy Cruells, sotsdirectora general d'Operacions de Barcelona de Serveis Municipals SA i Josep Lluís Alay, Director de Patrimoni, Museus i Arxius de l'ICUB han presentat una sol·licitud d'intervenció arqueològica preventiva de control i si escau excavació al Parc de la Ciutadella-subòl del Parc Zoològic de Barcelona, sota la direcció de Miquel Gea Bullich, del 18 de febrer al 15 de març de 2013.
2. El dia 15 de febrer de 2013 la tècnica arqueòloga dels Serveis Territorials a Barcelona va emetre informe favorable sobre la sol·licitud esmentada
3. El dia 15 de febrer de 2013 el Servei d'Arqueologia i Paleontologia va proposar autoritzar la intervenció.

Motivació

Projecte d'adequació d'instal·lacions de guanacs per a mangostes.

Fonaments de dret

1. Article 47 i següents de la Llei 9/1993, de 30 de setembre, del patrimoni cultural català (DOGC núm. 1807).
2. Decret 78/2002, de 5 de març de 2002, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic (DOGC núm. 3594).
3. Decret 304/2011, de 29 de març, de reestructuració del Departament de Cultura (DOGC núm. 5849, de 31.3.2011); i Resolució CMC/254/2010, de 8 de gener, de delegació de competències de la persona titular de la Direcció General del Patrimoni Cultural en les persones directores dels Serveis Territorials del Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació (DOGC núm. 5566, de 12.2.2010).

Resolució

Per tot això, **resolc**:

1. **Autoritzar** una intervenció arqueològica preventiva d'acord amb les següents dades i condicions:

Lloc de la intervenció: Parc de la Ciutadella-Parc Zoològic de Barcelona, Barcelona (Barcelonès).

Persona o institució autoritzada: Barcelona de Serveis Municipals

Direcció de la intervenció arqueològica: Miquel Gea Bullich (ACTIUM)

Activitat autoritzada: control i excavació.

Termini de realització de la intervenció: del 18 de febrer al 15 de març de 2013.

Lloc de dipòsit provisional de les restes: MUHBA

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Serveis Territorials a Barcelona

Data 5 MAR. 2013

1

Faig constar que aquesta còpia
reprodueix fidelment l'original.

La intervenció arqueològica o paleontològica autoritzada haurà de ser realitzada d'acord amb les disposicions de la Llei 9/1993, del patrimoni cultural català, i del Decret 78/2002, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic, així com en els termes descrits en la documentació presentada per a la tramitació de l'expedient.

El termini de dos anys previst per a la presentació de la memòria, s'entendrà que comença a comptar a partir del dia en què ha finalitzat la intervenció.

2. Notificar aquesta resolució, que no exhaureix la via administrativa, a la persona o entitat interessada i comunicar-li que contra aquesta pot interposar-hi recurs d'alçada davant el conseller de Cultura, en el termini d'un mes a comptar de l'endemà de la recepció d'aquesta notificació.

Notificar, així mateix, aquesta resolució a l'ajuntament del municipi afectat, i comunicar-li que contra aquesta pot interposar-hi recurs contenciós administratiu davant el Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, en el termini de dos mesos a comptar de l'endemà de la recepció d'aquesta notificació. Potestativament, dins el mateix termini, podrà efectuar el requeriment previ previst a l'article 44 de la Llei 29/1998, de 13 de juliol, de la jurisdicció contenciosa administrativa.

P.d. Resolució CMC/254/2010, DOGC 12.2.2010

La directora

M. Àngels Torras Ripoll
Barcelona, 15 de febrer de 2013

Data 5 MAR. 2013

Intervenció arqueològica

Parc de la Ciutadella-Parc Zoològic de Barcelona

Adequació de la instal·lació per a mangostes

Barcelona, El Barcelonès

Actium®

ANNEX 2. DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA

Intervenció arqueològica

Parc de la Ciutadella-Parc Zoològic de Barcelona
Adequació de la instal·lació per a mangostes
Barcelona, El Barcelonès

Actium®

FOTO 1. Vista general de la instal·lació de guanacs a l'iniciar-se la intervenció arqueològica

FOTO 2. Retirada del formigó que havia estat picat prèviament

FOTO 3. Traçat de les línies per als fonaments dels nous murs després del primer rebaix fins als 5,95 m snm

FOTO 4. Excavació dels fonaments fins els 5,5 m snm

Intervenció arqueològica

Parc de la Ciutadella-Parc Zoològic de Barcelona
Adequació de la instal·lació per a mangostes
Barcelona, El Barcelonès

Actium®

FOTO 5. Vista parcial del solar amb el rebaix a 5,95 m efectuat i les rases per als fonaments efectuades

FOTO 6. Rebaix de l'interior del perímetre definit pels nous fonaments fins a la cota 5,5 m snm

FOTO 7. Rebaix de l'interior del perímetre definit pels nous fonaments fins a la cota 5,5 m snm

FOTO 8. Vista parcial del solar amb el rebaix a 5,5 m snm ja efectuat

Intervenció arqueològica

Parc de la Ciutadella-Parc Zoològic de Barcelona

Adequació de la instal·lació per a mangostes

Barcelona, El Barcelonès

Actium®

FOTO 9. Vista parcial del solar amb el rebaix a 5,5 m snm finalitzat

FOTO 10. Vista parcial del solar amb el rebaix a 5,5 m snm finalitzat

FOTO 11. Vista de l'entrada al Parc Zoològic que se situa davant del monument al General Prim des de l'àrea on s'ha desenvolupat la intervenció arqueològica

Intervenció arqueològica

Parc de la Ciutadella-Parc Zoològic de Barcelona

Adequació de la instal·lació per a mangostes

Barcelona, El Barcelonès

Actium®

ANNEX 3. DOCUMENTACIÓ PLANIMÈTRICA

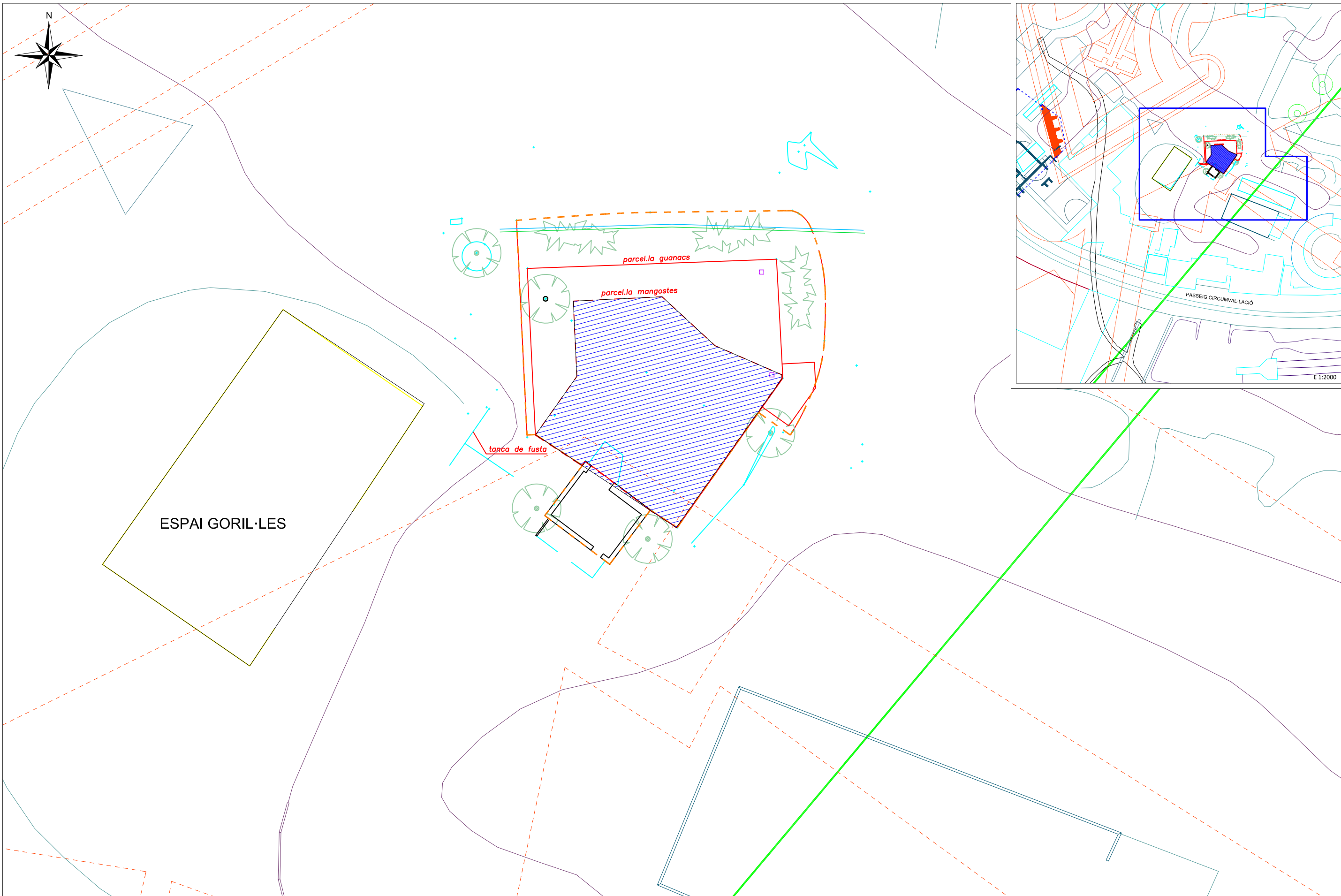

Mapa topogràfic 1:50.000

Ortofotomatge 1:2.500

<p>INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA</p> <p>Parc de la Ciutadella-Parc Zoològic de Barcelona</p>	<p>TÍTOL DEL PLÀNOL</p> <p>Situació de la Intervenció</p>			<p>CODI ICUB</p> <p>017/13</p>	<p>NÚM. PLÀNOL</p> <p>1</p>
<p>PROMOCIÓ I FINANÇAMENT</p> <p>B:SM Barcelona de Serveis Municipals</p>	<p>DIRECCIÓ TÈCNICA</p> <p>Miquel Gea i Bullich</p>	<p>ESCALA</p> <p>1:50.000 1:5.000</p>	<p>DATA</p> <p>03/2013</p>	<p>Actium®</p>	

LLEGENDA Àrea rebaix fins a cota 5,5 m snm Hipòtesi situació restes Ciutadella Hipòtesi situació muralla de mar del segle XVI	
---	--

B:SM Barcelona de Serveis Municipals 	DIRECCIÓ TÈCNICA Miquel Gea i Bullich	TÍTOL DE PROJECTE Adequació de la instal·lació per a Mangostes	CLAU/CODI 017/13	ESCALES 1:250 <small>Original DIN A3</small>		NOM DEL PLÀNOL Àrea rebaixada en el marc de la superposició de la fortalesa borbònica sobre el plànol topogràfic actual	DATA 14/03/13	PLÀNOL NÚM. 2
							NOM DE FITXER	FULL 1 DE 1